

העיר אושפיצין *

(זכרונות)

אושפיצין! כך נקראת בידיש העיר הידועה אושוויאנצים שבגליציה. עד מלחמת העולם הראשונה היה שם מוקד חשוב ביותר, שגבולו נשק את שתי הערים של שלזיה העלית: מיסלוביץ וקאטוביץ, שהיו בימים ההם כלולות בתחומה של גרמניה.

זכרונות נעורים נעימים רבים צפים ועולים בין הרהורי כאשר אני נזכר, באיזו נעימה של חיבה ויראת כבוד היה אבי משמיע את המלה 'אושפיצין'. וכונתו היתה לרמוז לחיים היהודיים התוססים והרב־גוניים שקלחו במקום ההוא, וגם להשפעה הרבה שאושפיצין השפיעה על קהילות זולתה. מעין קסם אפף אותה, באשר אפילו העיירות הקטנות בסביבה, שהיו יכולות בעצם על פי דין להיות קהילות עצמאיות, ביקשו לשמור על זיקתן אל קהילת־התרבות המרכזית, מתוך רצון להיות חלק מן הקיבוץ היהודי הגדול, שנקרא בימים ההם גליל אושפיצין.

והיתה זו עיר מעורבת, שחיו בה למדנים מן המתנגדים, אך גם חסידים רבים, שהיו שרויים תחת השפעתו הרבה של הצדיק המפורסם מבובוב ר' שלמה האלברשטאם ז"ל. יהודים אלה לסוגיהם היו כולם גיבורים עזיז־נפש, שידעו להתגונן לעת פרעות, והיו תמיד משיבים לאויביהם מהלומות, מנה אחת אפיים. אגרות רבות בלי סוף נפוצו ביניהם, שניתן להתרשם מהן מה היו הלוק־רוחם ואורח מחשבתם. היו, למשל, יהודים בסביבה ביאֶל־ביליץ, שכל ימי חייהם חשבו וביקשו, שלאחר מאה שנים יביאו אותם לקבר ישראל באושפיצין. הכרתי גם אנשים, שחיו שנים רבות בעושר ובכבוד בווינה. אבל לעת זיקנה הם חזרו והשתקעו באושפיצין. וכאשר שאלו אותם מפני מה הם עזבו את העיר המקסימה וינה, אחת היתה תשובתם: 'אמנם טוב ונעים להיות בווינה, אבל למות צריך באושפיצין. כאשר הכול היו משוכנעים, שזכותם של הצדיקים הגדולים והקדושים, הטמונים בבית־הקברות באושפיצין תגן עליהם, והאדמה נתגלגלה שם והפכה לאדמת קודש. ומי שזוכה להיקבר במקום הזה, לא יתייטר בחיבוטי הקבר. יתר על כן, פשטו שמועות באושפיצין אודות שדים, שראו אותם מהלכים כלילה בעיר, והם נראו כגרמנים, ששומר נפשו ירחק מלהיפגש בהם פנים־אל־פנים.'

* המסה במקורה פורסמה ב"ספר אושפיצין" ערוך בידי חיים וולֶנְרָמן, אביעזר בורשטיין ומאיר שמעון גשורי, הוצאות אירגון יוצאי אושפיצין בישראל, ירושלים תשל"ז (1977), 361-355.

היתה אגדה נפוצה מאד, אחוזה באמונה תפלה, אודות מתים שהיו מתפללים בציבור בבית־הכנסת של אושפיצין. ומה שסיפרו כך סיפרו: פעם אחת, בשמחת־תורה אחר חצות, כאשר כל שוכני העיר ישנו שנת ישרים מתוקה, נתעוררו פתאום היהודים משאון רם שנשמע מבין כתלי בית־הכנסת. הנועזים יותר ניגשו לראות מה קורה שם, וכאשר התקרבו קרוב־קרוב למקום, הם נוכחו שבית הכנסת, שהיה לפני כן שרוי באפילה, הואר פתאום והדלתות נפתחו לרווחה. הם אמנם לא ראו שם איש, אך שמעו קולותיהם של עדת־יהודים גדולה, של אנשים רבים שהתפללו בציבור את תפילת מעריב. החזן שר את 'אֵתָה הָרְאִיתִי', ולהלן הם יצאו בהקפות. כאשר היהודים החיים ביקשו להימלט על נפשם מחמת פחד ואימה, לא היה לאל ידם לזוז מן המקום, מפני שקול רם שבקע מתוך בית הכנסת הזהיר אותם ודרש, שאיש לא יעז לזוז ממקומו. עד אשר תינתן להם רשות לכך. ברור מאליו, שהם נאלצו לציית לצו שהושמע באורח זה... להלן הוסבר להם, שכל המתפללים כאן אינם אלא נשמותיהם הטהורות של יהודים, שגרו לפנים באושפיצין, והם כבר שרויים זמן רב בעולם האמת. וכאשר הגיעו אל קריאת התורה, כיבדו את כולם בעליות, ואף את היהודים החיים קראו, איש איש בשמו לעלות לתורה. אחר־כך החזירו את ספרי התורה למקומם. כאשר תפילת מעריב נסתיימה, הם קיבלו הוראה שבצאתם מבית־הכנסת לא יסבו בשום אופן את פניהם לאחור, אלא שיתקדמו עם הפנים לבית־הכנסת למען לא ייזקו, ובעשותם כמצווה הם הגיעו בשלום לביתם...

כאשר בגרתי והייתי כבר בחור גדול, נקלעתי פעם בחבורה מעורבת של יהודים מקראקוב ומאושפיצין. כל אחד ואחד סיפר לזולתו סיפורים שונים, שהתרחשו במקומותיהם. והנה העלה אחד מיהודי אושפיצין בחלקת לשונו את הסיפור הנ"ל. ולא היה זה נאה בעיני היהודי מקראקוב, והוא קם וטען, שזה אמנם קרה, אלא לא באושפיצין אלא בעירו, אך המעשה שהיה לא כך היה. זה קרה בערב שבת כאשר איש הסיד הגיע הביתה בשוֹבו משולחנו של הרבי מוֹאֶלְשֶׁצְיָק, וכאשר הוא עבר ליד בית־הכנסת הישן (בנין מפואר בן 800 שנים בערך) נפתחה לפתע הדלת, והוא הוזמן לעלות לתורה. מאחר שבית־הכנסת היה שרוי באפילה, הוליכו אותו אל הבמה וברכו את ברכת 'אֶשֶׁר קָדַר כְּנֹי', בעל־קורא קרא את פרשת השבוע, ולאחר הברכה השניה הוליכו אותו אל מחוץ לבית־הכנסת, כאילו מה שקרה לא קרה כלל...

והיהודים, כדרכם, התווכחו בקול רם אודות הדברים ששמעו, וכל אחד מהם תמך בנֶבְעֵירו. ומאחר שאני לא הייתי ממש מקראקוב או מאושווינצ'ים, עד כדי לתמוך בצד זה או אחר, נשאתי קולי ואמרתי, שהנה אנוכי מאזין בלתי מפלגתי בסכסוך הזה, אך אני נוטה להאמין, שמה שקרה קרה דווקא בקראקוב. וכאשר היהודי מאושפיצין שאל אותי, כיצד אני משוכנע במה שאמרתי, ענית לו, שהדבר מתקבל על הדעת, כי זה אמנם התרחש בקראקוב, כאשר בית־הקברות הישן וגם בית־הקברות של החתונות נמצאים שם ממש סמוכים, במרחק של מאות צעדים אחדות

אל בית־הכנסת הישן. ואפשר שהמתים אמנם מסוגלים איך שהוא לגרור את עצמם עד לבית־הכנסת הזה ואילו באושפיצין רחוק בית־הקברות 'היבש' מן העיר. ואין זה כלל אפשרי מבחינה פיזית, שהמתים יצעדו מרחק רב כל־כך.

רבני אושפיצין

כסא־הרבנות של אושפיצין תמיד נחשב כאחד המכובדים והיפים ביותר בגליציה המערבית. ולפיכך, כאשר עמדו למנות רב חדש, כל ההליכים התנהלו לאט ובקושי רב. רבנים בינוניים לא יכלו אפילו להעלות על הדעת להציע את מועמדותם למשרה הזאת, כאשר הרב שעמד להיבחר היה מוכרח להיות מפורסם וידוע בכל גליציה. נשמעו היה צריך לצאת לפניו, שהנה האיש גאון מופלג, צדיק גדול, או אף איש מלומד מאד, שיצאו לו מוניטין בעולם. ומאחר שהכרתי היטב אחדים מענקי־הרוח הרבניים, שחיו ופעלו באושפיצין, אני חש כי מוטלת עלי חובה גמורה להזכירם בזכרונותי.

לפני שבעים שנה בערך כיהן מעל כסא הרבנות באושפיצין הצדיק המפורסם והרב הגאון ר' שלמה האלברשטאם ז"ל. בעולמם של חסידים הוא ידוע בכינוי 'הרבי הזקן מפופוב'. לאחר שר' שלמה האלברשטאם עזב את אושפיצין ועבר לווישניצה, ירש את מקומו בשנת תר"ם (1880) ר' אבא'לה שנור, שהחזיק במשרה זו עד תרנ"ט (1899), כאשר הוא נבחר להיות הרב הראשי בקהילת היהודים הגדולה בעיר טארנוב.

אך מפני שיש לי חומר רב אודות הרב הזה – אניחו לסופו של הסיפור. בינתיים אזכיר עוד רב אחד מרבני אושפיצין. שמו היה ר' יהושוע פנחס באַמבאך, שעלה לכסא הרבנות אחרי ר' אבא'לה שנור. עוד בהיותו מורה־הוראה בדרוהוביץ הוא התפרסם כגאון גדול. הוא הוא המחבר של הספר הרבני של שאלות־ותשובות אוהלי־יהושוע.

פרט לרב העיר שרתו במקום דיינים, ואחד מהם היה ראש־הקהל של אושפיצין (שפעל בהתנדבות, בלי שכר) וחוכר העיר, איש למדן מופלג וחסיד ר' נתן אהרן וולף. אבל גדול הלמדנים באושפיצין היה מורה ההוראה ר' נטע לאנדא ז"ל, ששמו היה ידוע ונערץ בכל עולם הלומדים. הוא היה מופך כאחד הגאונים הגדולים בתחומה של הממלכה האוסטרו־הונגרית, והכירו בו כפוסק אחרון בשאלות קשות למיניהן, כאשר רבנים גדולים פנו אליו מעברים וביקשו לשמוע את חוות־דעתו. הוא היה איש שקט וענו, ולא מש מעבר לד' אמותיו של עולם ההלכה. הוא היה מתנגד מן המחמירים ועשרות שנים ישב באושפיצין ועמד בראש ישיבה. אך בה בשעה הוא חיבר ספרים גדולים בתחום ספרי השאלות־ותשובות: יער לבנון, כנף רננה, כרם נטע ואולי עוד, שאני פשוט איני מכיר.

ר' אבא'לה שנור

טיפוס נדיר ביופיו, המזהיר בין כל רבני אושפיצין שהכרתי, היה ר' אבא'לה שנור. עליו נאמר, שהוא מזכיר בחכמתו ובאישיותו את דמותו ההיסטורית של הרב

המפורסם ר' יהונתן אייבשיץ. והוא אמנם היה איש מיוחד במינו, גבר גבוה ונאה, בעל זקן בלונדי בהיר, לבוש בבגד חסידים תואם וחבוש מגבעת יקרה. הוא עשה רושם של הוגה־דעות מעמיק. התנהגותו המכובדת עוררה יראת כבוד ודרך ארץ מצד כל אחד שבא עימו במגע. יתר על כן, הוא היה גם בעל השפלה רבה בתחום המדעים החילוניים. היה ידוע לכול, שהוא שלט בלשון הגרמנית וידע על בוריין פולנית וצרפתית. היגויו עלה בהברה מתוקה בליכך, שהמלים נשמעו מפיו כנעימות מוזיקאליות יפות ביותר. לפיכך הוא התפרסם כאחד הנואמים המצויינים בגרמנית, יותר מכל אלה שהיו ידועים באוסטריה. ובעיקר הוא נתחבב על הקהילות היהודיות החרדיות בפראנקפורט על הנהר מיין, בהאמבורג ובקלן. בעצרות־עם או בחגיגות שונות שהיו עורכים שם, הם היו תמיד מזמינים אותו לשאת את דבריו.

הודות לסגולותיו הטובות הוא הצליח לקשור קשרי היכרות עם כמרים, עם פקידי ממלכה גבוהים ועם נסיכים עתירי נכסים וקרקות. לא פעם הוא היה צריך לצאת ולהשתדל למען יהודים נרדפים, בעת צרה ליעקב, וימים כאלה אמנם היו בשנת 1902, כאשר העמלקים הרומניים פרעו ביהודים וללא כל רחמנות גרשו אותם ממקומם. מקץ שנה, הזדעזע כל העולם לשמע הפוגרום הגדול בקישינב, אשר בעקבותיו הציפו אלפי פליטים רדופים בעירום ובחוסר כול את גליציה, וכולם אצו בבריחתם אל הגבול הגרמני, כדי להמשיך משם ולהפליג לאמריקה. אך לא היו להם אמצעים כספיים כדי להמשיך במסעם, והם נשארו תקועים באושפיצין. בימים ההם הכביד ביותר העול, שהתגלגל והוטל על הקהילה היהודית.

כאשר שמע ר' אבא'לה שנור בטארנוב את זעקת־השבר, שהגיעה לאוזניו מאושפיצין, הוא לא היסס, קם מיד ונסע לגרמניה ושם ניהל משא־ומתן עם בעלי־הדבר המוסמכים מקרב היהודים. והם אמנם שלחו עימו שליח מפקידיהם. בבואו אל עמק־הבכא ובראותו כמו עיניו את החורבן הגדול, הקים השליח היהודי ללא שהות ועד־הצלה והעמיד בראשו את ר' אבא'לה שנור. הוא הפקיד בידו סכומי כסף אדירים.

יומם וילילה טרח ועבד הרב הגדול כדי להקל על מצוקותיהם של הנודדים הנרדפים. בכסף שהופקד בידו הוא רכש למען יהודים רבים כרטיסי אוניה. אחרים הוא קיים, בספקו להם דירה ומוזון, עד אשר הגיעה אליהם תרומת עזרתם של קרובי המשפחה מעבר לים. לאחרים הוא דאג, וסידר שיוכלו להשתקע באוסטריה. ורק לאחר שכל הפליטים זכו לסידור ופתרון למצוקתם, הוא היסל את הוועד וחזר לטארנוב כלעומת שבא.

* * *

אושפיצין היתה עיר־שלימסחר. עיקרו של הסחר התנהל עם גרמניה. יהודים נסעו יום־יום למיסלוביץ ולקאטוביץ כדי למכור שם את התוצרת החקלאית לסוגיה, וכן היו מספקים משלוחי עצים, שהיו דרושים כחומרי בנין. הודות לפעולות מסחר זו היה מצבה הכלכלי של העיר שפיר ביותר, ובין היהודים היו הרבה בעלי עסקים פורחים. לעומת זאת היו באושפיצין גם עניים רבים, שהתפרנסו ממסחר בלתי חוקי, מפני שעיסוקם היה בהברחה מגרמניה של דברי משי, קטיפה יקרה

וסריגים. סחורות אלו קנו בגרמניה בזיל הזול, ניתן היה להשיגן ממש בחצי חינם, ואילו באוסטריה, לעומת זאת, מחירם היה גבוה. ולפיכך היה כדאי להנויות הברדים הזעירות לקנות ולמכור סחורה מוברחת. אך היה קורה, שהשלטונות ושוטרי-החרש תפסו לפתע מחנה שלם של מברייחים יהודים, ממש בשעה שהם ביצעו הספקה של סחורתם, ובאמצעות לחצי החקירות הם הצליחו להוציא מפייהם גם את שמותיהם של רבים מן החנוונים היהודים. הגיע לידי כך, שמאה ושמונים יהודים נאסרו ונשלחו מיד לבית-הכלא בוואדוביץ. יללה ובכי פרצו בעיר, באשר הכול ידעו, שעל עבירה פלילית מעין זו צפוי עונש כבד, ושנים רבות של מחבוש. הנשים והילדים המיואשים אצו בוכים ומייללים אל הרב של אושפיצין והתחננו שיקום ויציל את מפרנסיהם, ולא – הם יאלצו ממש לגווע ברעב, הנשים והטף יחדיו. ואז פנה ר' אבאלה שנור אל האציל הבארון 'טשיאץ' מקאזי (כפר ליד ביאָלָה), והלה סלל לפניו דרך אל ראיון אצל הקיסר פראנץ יוזף, בעצמו ובכבודו. הוא נסע בחשאי לווינה ומקץ שמונה ימים בשו בו משם, הוא הביא עימו הוראה בכתב לבית-המשפט המחוזי בוואדוביץ. בהוראה נצטוו השלטונות לשחרר את כל האסירים עד שעניינם ידון סופית בבית-המשפט. יושב-הראש של בית-הדין ציית לאלתר להוראה הכתובה.

אלא שהמשפט נגד אסירים אלה לא נתקיים כלל, באשר ר' אבאלה הצליח בעת שהותו בווינה הכול למחוק ולטשטש. זמן רב הוא לא היה מוכן להוציא מלה בנושא זה, אך מקץ שנים, כאשר כל העניין כמעט ונשכח, סיפרו באושפיצין, שבשנת תרס"ג (1903), בשעת הכינוס העולמי של הרבנים בקראקוב, נפגש ר' אבאלה שנור עם עמיתיו הרבנים בביתו של הרב מקראקוב, ר' חיים לייביש הורוביץ, וכל אחד השמיע דבריו בענייני דיומא. לפתע קטע הצדיק ר' אשר'ל רימאנובך את השיחה והעתיק את הדין לנושא אחר. הוא פתח את דבריו בזו הלשון:

– הרב מטארנוב, הפלא ופלא, הרי אין אתה רבי מן החסידים. אף על פי כן הנך פועל-ישועות גדול. אולי כבר הגיע הזמן שתגלה את הסוד, כיצד הצלחת להשפיע על הקיסר, שישחרר ממאסרם את מאה ושמונים היהודים?
על כך השיב ר' אבאלה שנור ואמר:

– איימתי עליו. והמעשה שהיה כך היה: כאשר סיפרתי לקיסר, שהגעתי אליו כדי לבקש שישחרר את המברייחים, הוא שאל אותי, האם אני סבור כרב היושב בדין, שמגיע להם עונש כלשהו. ענית לו, שיהודים אלה ריצו את עונשם, כי מזה שבועיים הם מתענים בבית-הסוהר, וגם החרימו את סחורתם, שבהיותה סחורה מוברחת הם סבלו נזק רב מן העונש הכספי שצריך להיות מוטל עליהם. אך הקיסר הקָשָה עורפו ואמר, שאין הוא יכול כלל להתערב בעניין זה. כאשר ראיתי, ששליחותי נכשלה, פניתי אליו ואמרתי: הוד מעלתו, יש לי תכנית. מאחר שקהילת אושפיצין היא קהילה עניה, ואצלך כאן בבירה ניכרת רווחה, אסע הביתה ואביא הנה את הנשים והילדים של המברייחים, כי אני יודע אל נכון, שכאן אצלך הם לא יסבלו חרפת רעב. פרץ הקיסר בצחוק רם. ולאחר רגעים אחדים של הרהור, הוא אמר לי לפנות למחרת לשר-המשפטים והוא כבר יסדר את הכול. בבואי למשרד המשפטים ניתנה לי איגרת במעטפה חתומה, ונאמר לי למסור אותה לבית-

המשפט המחוזי בוואדוביץ. ומאחר שהקיסר שלנו הוא מלך־חסד, ויתר על כן – גם אוהב ישראל גדול, הוא הסביר לשר־המשפטים שלו, שכל העניין מן הראוי שיבוטל, וכל הפרוטוקולים שכתבו אודות המבריחים מוטב שיושמו למקום כזה "אשר לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב העולם..."

* * *

זו היתה האושפיצין, שהכרתי לפני חמישים שנה. כלום יש למישהו מושג כיצד נראית העיר היום? זוועה תוקפת אותי רק למחשבה הזאת. גם כוח הדמיון דל כדי להעלות על הדעת מה קרה בעיר הנידחת הזאת, באשר מן היום בו כבש הנבזוראדן הגרמני היטלר, ימח שמו, את פולין, הפכה אושפיצין למחנה־הריכוז הגדול ביותר. רב־הטבחים הקים שם תאי־גאזים וכורי־שריפה, שבאמצעותם הוא המית במיתות משוננות מיליון וחצי יהודים והשמידם. גם הנהר ריין נותר מבוייש עם האגדה שלו אודות הקול, שהשיב כהד 'אמן' אל נוכח ברכת 'על השחיטה', שאבא ברך על בנו בימי מסעי הצלב...

ועדים מימי הנהר סאלה הזכים־כברולח, באשר הסאלה באושפיצין יודעת לספר כיצד המענים הגרמניים אילצו בימי חורף קרים את רבנינו, אותם 'ארזי הלבנון אדירי התורה', לכרות בורות בקרח שעל פני הנהר הקפואים ולהשליך את עצמם אל הקבר הרטוב.

והנהר, המתמיד באושרת לחשיו, מגלה את הסוד, כיצד מאות הרבנים־הקדושים נאחזו זה בזה בידיהם ויחד קפצו אל טבילתם האחרונה. וכאשר נשמותיהם יצאו ב'אחד', נשמע באוויר קולו של ר' עקיבא באומר: 'אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין'.

העריץ בוודאי חשב, שהעיר תישאר לנצח בידיו הגרמניות הטמאות, מפני שהוא אף שינה את שמה, והאושפיצין היהודית או האושוויאנצים הפולנית נקראה בשם הגרמני 'אושוויץ'. אלא שמלכות הזדון שלו נתמוטטה מכוח הארצות הדמוקרטיות, ועם הרוצחים הגרמני ישאר, והיה לדראון לכל בשר. שואל אני קושיא: לפולנים אמנם הוחזרה אושוויאנצים שלהם, אך כלום נזכה גם אנחנו היהודים שוב באושפיצין יהודית שלנו כפי שְׁהִיָה הִיְתָה?... תיקו...